

نقش شیخ جعفر کاشف الغطاء در مناسبات نهاد دین با حاکمیت عصر قاجار

تألیف

دکتر مسلم سلیمانی یان عضو هیات علمی دانشگاه ایلام

دکتر سیاوش یاری عضو هیات علمی دانشگاه ایلام

اسماعیل هواسی

سرشناسه	۱
عنوان و نام پدیدآور	سليماني يان، مسلم، ۱۳۶۱ نقش شيخ جعفر كاشف الغطاء در مناسبات نهاد دين با حاكميت عصر قاجار/تأليف مسلم سليماني يان، سياوش ياري، اسماعيل هواسي.
مشخصات نشر	تهران: منشور سمير، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهري	۱۴۱ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۴۶۷-۳۱۲-۹
وضعيت فهرست نویسی	فيا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	کاشف الغطاء، حسن، ۱۲۰۱-۱۲۶۲ق.
موضوع	روحانيت - ايران -- تاريخ -- قرن ۱۳ 19th century-- HistoryClergy- Iran
موضوع	مجتهدان و علما- ايران -- فعاليت‌های سياسي Ulama -- Political activity-- Iran
موضوع	دين و سياست-ايران-تاريخ-قرن ۱۳. Religion and politics-Iran-History-19th century
موضوع	ايران-تاريخ-قاجاريان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ق. روحانيتIran-History-Qajars, 1779-1925- Clergy
شناسه افزوده	ياري، سياوش، ۱۳۴۷
شناسه افزوده	هواسي، اسماعيل، ۱۳۵۷
رده بندي کنگره	۱۳۹۷ س۸ ۱۴۵۲/۲ DSR
رده بندي ديويي	۰۷۵/۹۵۵
شمار کتابشناسي ملي	۵۶۰۲۹۵۹

نقش شيخ جعفر كاشف الغطاء در مناسبات نهاد دين با حاكميت عصر قاجار

تأليف: دكتر مسلم سليماني يان عضو يات علمي دانشگاه ايلام

دكتر سياوش ياري عضوايات علمي دانشگاه ايلام

اسماعيل هواسي

ناشر: منشور سمير

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول- ۹۸ / قيمت: ۳۰۰۰۰۰ ريال

شابک: ۹-۳۱۲-۴۶۷-۶۰۰-۹۷۸

ناظر فني چاپ: مهدي فيني

حق چاپ: ۱۳۹۸، انتشارات منشور سمير www.manshoorsamir

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداري، اعم از زيراکس و بازنويسي، ذخيره کامپيوتری، اقتباس کلي و جزئي (به جز اقتباس جزئي در نقد و بررسي و اقتباس در گيومه در مستندنويسي و مانند آنها) بدون مجوز کتبي از ناشر ممنوع و از طريق مراجع قانوني قابل پيگيري است.

پیشگفتار

بنیان تعامل نهاد دولت با نهاد دین، در عصر قاجاریه براساس نیاز دائمی نهاد دولت به کسب مشروعیت و رفع شکاف نظری میان دولت و جامعه می‌باشد. کاشف الغطا از علمای معاصر فتحعلی‌شاه است که مورد توجه حاکمیت قاجار بوده است. حضور پررنگ کاشف الغطا در رویدادهای این دوران بیانگر اهمیت نقش شیخ جعفر کاشف الغطا در مناسبات نهاد دین و سیاست در عصر حاکمیت قاجاریه می‌باشد. پرسش اساسی بررسی حاضرین است، نقش کاشف الغطا در مناسبات نهاد دین با حاکمیت عصر قاجار چه بوده است؟ در این ره برای دستیابی به تصویری کامل از تأثیرات کاشف الغطا بر مناسبات سیاسی میان دربار قاجاریه، نواد دین‌شویه تحقیق بر تتبع در منابع و مآخذ و تحقیقات جدید قرار دارد و بنا بر ماهیت پژوهش، از روش کتابخانه‌ای در گردآوری مطالب و انجام تحقیق استفاده گردیده است و به فراخور نیاز توصیف و تحلیل مطالب پرداخته شده است. در پاسخ به علل حضور کاشف الغطا در مناسبات قدرت میان دو نهاد دین و دولت و یا بررسی برآیند و پیامدهای حضور کاشف الغطا در این عرصه می‌توان گفت کاشف الغطا، جهت رفع تهدید دستیابی اخباری‌ها و اهل تصوف بر مصادر قدرت دولت قاجاریه به آن نهاد سیاسی نزدیک شد. کاشف الغطا به رغم تعارضات تنوریک و فقهی با مسئله مشروعیت دولت قاجار، ناگزیر از ضرورت‌های سیاسی و تاریخی و بنا بر صلاحات و کمالات شخصی فتحعلی‌شاه به تأیید عرضی سلطنت او پرداخت و برخی مسؤولیت‌های شرعی را با قائل شدن اغراض به سلطان واگذار نمود. در این میان دولت قاجار نیز به واسطه تحولات فکری در جامعه عصر خود متمایل به ایجاد فضای سیاسی برای ایفای نقش فقیهان گردید. کاشف الغطا فقیهان را بواسطه فقاہت آنان در زمره ولات حق قرار می‌دهد و علم را از شروط ولایت می‌داند ولی بر وجوب سلطنت نواب عام در غیبت امام معصوم اصراری ندارد. در واقع شناخت زمینه‌های سیاسی و تاریخی و جغرافیایی در چگونگی تعامل کاشف الغطا با فتحعلی‌شاه در شناخت تفکر او اهمیت دارند. کاشف الغطا در روابط سیاسی میان دول

مسلمان قاجاریه و عثمانی رویکرد مسالمت آمیز وساطت را برمیگزیند، در حالی که درباره نحوه برخورد با روسیه فتوای به جهاد را صادر می‌نماید. تفاوت در نظریات فقهی و نوع عملکرد وی را بایست در ضرورت‌های سیاسی و تاریخی موجود در عصر فتحعلی‌شاه قاجار دانست. کاشف الغطاء از آن روی که فتحعلی‌شاه را در مرتبه نیابت از خود در مراتب قدرت سیاسی تأیید کرده بود از لحاظ نظری بر سلطان مسلط بود و در عمل نیز مصلحت عمومی جامعه با واقعیات سیاسی را بر نظریات فقهی خویش ترجیح می‌داد. عمل سیاسی کاشف الغطاء و آرا فقهی وی موجب تنیدگی و تقرب بیش از پیش روابط نهاد دین و دولت در عصر قاجاریه گردید.

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

مقدمه	۷
-------------	---

فصل اول

زمانه و زندگی کاشف الغطا	۱۱
درآمد	۱۱
۱-۱- زمانه و زندگی کاشف الغطا	۱۴
۱-۲- اوضاع علمی ایران معاصر با کاشف الغطا	۱۶
۱-۳- آثار علمی و علمی کاشف الغطا	۱۹
۱-۴- مقام و جایگاه علمی کاشف الغطا	۲۲
۱-۵- جایگاه اجتماعی کاشف الغطا	۲۳
۱-۶- سفرهای کاشف الغطا	۲۴
۱-۷- قریحه شعری کاشف الغطا	۲۶

فصل دوم

اوضاع ایران در ابتدای قرن نوزدهم میلادی / سیزدهم هجری قمری	۲۷
درآمد	۲۹
۱-۲- اوضاع سیاسی ایران در اوایل دوره قاجاریه	۳۰
۲-۲- زمینه‌های همکاری علماء با دولت قاجاریه	۳۳
۲-۳- دامنه نفوذ روحانیون در جامعه عصر قاجار	۳۷
۲-۴- گسترش نفوذ سیاسی علماء در اوایل دوره قاجاریه	۴۰
۲-۵- علل ارتباط کاشف الغطا با فتحعلی شاه قاجار	۴۴
۲-۶- سیاست مذهبی فتحعلی شاه قاجار	۴۸
۲-۶-۱- باورها و اعتقادات فتحعلی شاه قاجار	۴۸
۲-۶-۲- واگذاری مناصب و تکریم روحانیت در دوره فتحعلی شاه قاجار	۵۱

- ۵۵..... ۲-۶-۳- همگرایی فتحعلی شاه با روحانیت در باب متصوفه
- ۵۸..... ۲-۷-۷- زمینه‌های گرایش دولت قاجار به تعامل با علماء
- ۶۰..... ۲-۷-۱- مسأله مشروعیت سیاسی دولت قاجاریه
- ۶۱..... ۲-۷-۲- نیازهای دولت قاجاریه در سیاست داخلی
- ۶۳..... ۲-۷-۳- نیاز دولت قاجاریه در سیاست خارجی

فصل سوم

- ۶۵..... اندیشه و عمل کاشف الغطاء
- ۶۵..... پیرامون حکومت قاجاری
- ۶۵..... درآمد
- ۷۰..... ۳-۱- نقش جغرافیایی نجف در سائنس‌شناسی کاشف الغطاء
- ۷۲..... ۳-۲- کاشف الغطاء و مبارزه با اخباریان
- ۷۷..... ۳-۳- مبارزه کاشف الغطاء با اهل تصوف
- ۸۲..... ۳-۴- رویارویی کاشف الغطاء با وهابیت
- ۸۳..... ۳-۵- نقش کاشف الغطاء در منازعات مرزی ایران-عجمانی
- ۸۶..... ۳-۶- رویکرد کاشف الغطاء در جنگ‌های ایران و روس
- ۹۴..... ۳-۷- سیر تحولات تاریخی و تفکر سیاسی جامعه دوران قاجار
- ۱۰۰..... ۳-۸- رابطه فقها با حکومت از دیدگاه کاشف الغطاء
- ۱۰۲..... ۳-۹- مفهوم ولایت از دیدگاه کاشف الغطاء
- ۱۰۴..... ۳-۱۰- مبانی نظری تعامل با حکومت غیرمشروع در فقه شیعه
- ۱۰۹..... ۳-۱۱- چگونگی مشروعیت دولت فتحعلی شاه قاجار از نظر کاشف الغطاء
- ۱۱۴..... ۳-۱۲- فقه سیاسی کاشف الغطاء
- ۱۳۰..... نتیجه‌گیری
- ۱۳۵..... منابع

مقدمه

پس از کناره‌گیری امام حسن (ع) از قدرت بنا به اقتضائات سیاسی و مذهبی، امام معصوم که بنابر اصل حق ولایت از نظر شیعیان تنها حاکم مشروع به شمار می‌آمد، و در رأس مراتب قدرت قرار داشت در عمل از مدار قدرت سیاسی خارج گردید و صرفاً در عرصه تئوری همچنان خود را تنها دولت مشروع معرفی می‌نمود. به رغم وجود امامان شیعه آنان هرگز به نحوی عملگرایانه در پی کسب قدرت سیاسی بر نیامدند، این امر تا غیبت آخرین امام شیعی تداوم یافت. در نوع مروتات سیاسی شیعیان با دولت‌های غیر مشروع فقیهان شیعی نقش اصلی را ایفاء می‌کردند. آراء فقهی عالمانی چون ابی صلاح حلبی، شیخ مفید، شیخ طوسی، بر برج، ادریس حلی و... که ضرورت تداوم حیات اجتماعی شیعیان را که در گرو ایجاب مناسبات با دول جائز بود، را درک کردند و بنابر اصل دفع مضرات به نظریه‌پردازی در چگونگی برابری ارتباط با حکام جائز پرداختند. فروپاشی خلافت عباسی و باز شدن چهارچوب سیستم سیاسی در سرزمین‌های اسلامی باعث فراغ‌بال بیشتری نزد شیعیان در تنوع ارتباط با منابع قدرت سیاسی گردید. شکل‌گیری دولت‌های شیعی از دوره عباسیان و نیاز به عالمان شیعی از سری آنها مانند دولت آل‌بویه به نزدیک شدن عالمان با واقعیات سیاسی کمک نمود. روند اسلامیزه شدن دول‌ها در عصر ایلخانان مغول و توجه به تعالیم شیعی در عرصه حکومت توسط آنها باعث شد برگ نوبی در عرصه مناسبات نهاد دین و دولت پدیدار گردد، در نهایت مبارزات سبب انزای کسب قدرت سیاسی به ظهور و شیعه‌گری دولت صفویه انجامید و پیوند سلاطین شیعه در قدرت و عالمان مذهبی به گونه‌ای مطلوب‌تر از ادوار پیش شکل گرفت. اوج هماهنگی فقهی نهاد دولت و نهاد دین در این عصر شکل گرفت. محقق کرکی، علامه مجلسی و دیگر عالمان، تأیید عرضی مشروعیت، پشتیبانی ایدئولوژیک و عملی از دولت صفویه را پی انداختند. با وجود فروپاشی ساختار سیاسی و سازمان تشکیلاتی صفویان، مشروعیت مکتسبه از آراء علماء توسط صفویان تا مدت‌ها برای مدعیان بعدی مشکل‌آفرین گردید. مناسبات علماء با

دولت افشاریه به دلیل سیاست مذهبی نادر شاه به انفکاک کامل نهاد دین و سیاست از یکدیگر انجامید و این روند با شدت کمتر در دوران زندیه تداوم یافت اما، دولت قاجار نسبت به امر مذهب رویکردی به مثابه دولت صفویه را در پیش گرفت و دو پادشاه نخستین این سلسله گرایش خود به استفاده از ظرفیت‌های دین و علمای شیعی را در پیش گرفتند. از میان علمای مورد توجه فتحعلی‌شاه، دومین پادشاه قاجار می‌توان به کاشف‌الغطا اشاره نمود.

شیخ محمدرضا بن شیخ خضر بن یحیی بن مطهر سیف‌الدین، در حدود سال ۱۱۵۶ ق. متولد شده است، او در خانواده الجعفریه می‌باشد (آل‌محبوبه، ۱۴۰۶: ۱۳۱/۳-۱۳۲) گفته می‌شود نسب او به مالک الشیرازی می‌رسد. (والمالکی) نسب او به بنی‌مالک یکی از قبایل عراق می‌رسد و آنان الان به آرمغان معروف هستند و طایفه بزرگی در نواحی شام و بعضی نواحی حله هستند... در کتاب انسب القابل سید مهدی قزوینی می‌گوید: آنها منتسب به مالک اشتر هستند... (امین، ۱۴۰۳: ۹۹/۴؛ آل‌محبوبه، ۱۴۰۶: ۱۲۶/۳؛ کاشف‌الغطا، ۱۳۸۰: ۶/۱) این طایفه از یکی از روستاهای حله که به جناحیه یا قنایه مشهور است به سوی نجف رفتند. (آل‌محبوبه، ۱۴۰۶: ۱۲۷/۳) حضور کاشف‌الغطا در نجف و در این مکان مذهبی مهم شیعیان و ملازمت و تلمذ او در مکتب فقیهانی چون وحید بهبهانی و سید مهدی بحر العلوم، باعث رشد وی به عنوان عالم متشخص شیعی در عراق عرب گردید و وی توانست عهده دار امور مذهبی مهمی در مرکز علمی نجف گردد. پس از بازگشت از عراق به حله خود، بنا به اجماع علما شیعی نجف، امر تدریس به سید مهدی بحر العلوم، و امر فتوای تقلید به شیخ جعفر واگذار گردید، حتی مرحوم سید مهدی بحر العلوم خانواده‌اش را به تقلید از شیخ جعفر امر داد. سید مهدی رحمه‌الله چندان زنده نماند و به جوار حق شتافت و امر تدریس در اختیار شیخ جعفر قرار گرفت، حتی مورخان ذکر کرده‌اند تعداد بی‌شماری از بهترین مجتهدان در پای منبر او می‌نشستند. (دجیلی، ۱۴۱۵: ۱۵۰/۶) یافتن جایگاه مذهبی برجسته توسط کاشف‌الغطا همزمان با به قدرت رسیدن فتحعلی‌شاه در ایران است. نیازمندی به پشتوانه

ایدئولوژیک جهت یافتن جواز شرعی برای تداوم حاکمیت بر قلمرو شیعی دولت قاجاریه و آینده‌نگری سیاسی دولت قاجار برای استمرار حیات سیاسی خود، با تکیه‌های نخبگان مذهبی برای بسط پوشش فقه مورد نظر خود در تمامی ساختارهای اجتماعی و سیاسی جامعه دوران فتحعلی‌شاه مقارن گردید. عدم حمایت قاطع نهاد دولت از یک مکتب فقهی و تعیین آن به عنوان عقیده‌ی رسمی مملکت، اسباب مجادلات و رقابت‌های علمی و مساعی سیاسی شخصیت‌های برجسته مکاتب مختلف جهت تصرف قلمرو مذهبی نهاد دین در کشور را فراهم آورد. شرایط دینی و ضرورت‌های مذهبی جامعه عصر قاجاری، پادشاهان قاجار را واداشت برای لطیف حاکمیت مستبدانه و زورمدارانه خویش، فاصله میان نهاد دولت و روحیات جامعه دینی را با ایجاد پیوندی عاطفی و علقه‌ای مذهبی جبران کنند. تظاهر به تشیع و گشایش‌های سیاسی حاکمیت تازه تأسیس قاجاریه نسبت به مذهب و فقها با هر هدفی به نوعی تداعی‌کننده فضای دینی دولت صفویه به شمار می‌رفت. کسب حمایت سلطان باعث تقریب نمایندگان فقه اصولی و اعتبار در دیگر نهادهای موازی به نهاد دولت شد. کاشف‌الغطا از فقیهان عمل‌گرای دوران فتحعلی‌شاه، نیات و اغراض متعدد به نهاد دولت نزدیک گردید. بنابراین، بررسی مناسبات نهاد دین و نهاد دولت می‌تواند، تا جهت آگاهی از چگونگی مناسبات نهاد دین و نهاد دولت به اغراض و اهداف، بازیگران این نهادها در میدان عمل و در تعامل با یکدیگر پرداخته شود. تبیین نقش کاشف‌الغطا در عصر خویش متضمن واکاوی در عملکرد سیاسی و سپس اندیشه‌های او در باب سیاست می‌باشد.